

اینترنت، خانواده شبکه‌ای و زمان خانواده: چگونه تکنولوژی‌های نوین ارتباطی روابط خانوادگی را متأثر می‌کنند؟

محمدتقی عباسی شوازی* ، پروین عباسی آتشگاه**

تاریخ ارسال: ۱۳۹۶/۱۱/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۳/۲۵

چکیده

به موازات مسائل عمیق و متعددی که نهاد خانواده را در ایران با چالش مواجه کرده است، نفوذ اینترنت و تکنولوژی‌های نوین ارتباطی در این نهاد، این مسائل و چالش‌ها را پیچیده‌تر و مبهم‌تر کرده است؛ چالش‌هایی که تا حدی ریشه در دگرگونی روابط خانوادگی در ایران دارد. این تحقیق پیمایشی با هدف مطالعه رابطه استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی بر روابط خانوادگی انجام شده است. جامعه آماری این مطالعه، دانش‌آموزان دبیرستانی شهر شیراز از تمام مناطق ده‌گانه بوده‌اند که با تکنیک نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب، تعداد ۴۰۰ نفر از آنان به‌عنوان افراد نمونه انتخاب و به پرسشنامه پاسخ داده‌اند. چارچوب نظری این مطالعه ترکیبی از نظریه‌های "خانواده

* استادیار بخش جامعه‌شناسی و برنامه‌ریزی دانشگاه شیراز (نویسنده مسئول). mtabbasi@rose.shirazu.ac.ir

abbasi8971@gmail.com

** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه شیراز.

شبکه‌ای" و "مرزهای خانواده" بوده است. یکی از نوآوری‌های این تحقیق استفاده از دو متغیر میانجی به نام‌های زمان خانواده و خانواده شبکه‌ای می‌باشد که از چارچوب نظری تحقیق گرفته شده است. در نهایت نتایج این تحقیق حاکی از این است که هیچ‌گونه ارتباط مستقیم و معناداری بین نوع و میزان استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی با روابط خانوادگی وجود ندارد، بلکه این ارتباط از مسیر متغیرهای میانجی یعنی زمان خانواده و خانواده شبکه‌ای محقق می‌شود. متغیرهای زمان خانوادگی و خانواده شبکه‌ای به ترتیب با بتای ۰/۴۷۳ و ۰/۲۷۳ تأثیری مثبت بر روابط خانوادگی داشته‌اند و به‌طورکلی قادر به تبیین ۳۰ درصد از واریانس متغیر روابط خانوادگی بوده‌اند.

واژه‌های کلیدی: تکنولوژی‌های نوین ارتباطی، خانواده شبکه‌ای، روابط خانوادگی، شبکه‌های مجازی.

مقدمه

در بین تمام نهادها، سازمان‌ها و گروه‌های اجتماعی، خانواده نقش و اهمیتی خاص و بسزا دارد. تمام آنان که در باب سازمان جامعه اندیشیده‌اند، بر خانواده و اهمیت حیاتی آن برای جامعه، تأکید ورزیده‌اند. به‌درستی هیچ جامعه‌ای نمی‌تواند ادعای سلامت کند، چنانچه از خانواده‌های سالم برخوردار نباشد. باز بی‌هیچ شبهه، هیچ‌یک از آسیب‌های اجتماعی نیست که فارغ از تأثیر خانواده پدید آمده باشد (ساروخانی، ۱۳۸۹: ۱۱). هم‌چنین خانواده در تمام فرهنگ‌ها کانون شکل‌گیری هویت فرد است. هیچ فردی جدا از خانواده‌اش قابل تعریف نیست و خانواده رکن اصلی سازنده فرد و شخصیت اوست (ثنایی، ۱۳۷۹).

در طول سه دهه اخیر خانواده ایرانی نیز در جریان نوسازی فرهنگی و اجتماعی و سیاسی کشور تغییرات اساسی یافته است (آزاد ارمکی، ۱۳۹۳: ۳). اگر در تمام قرن‌ها، خانواده انحصار آموزشی و انتقال ارزش‌های حیاتی را در خود می‌دید حال چنین

نیست، فرزندان امروز از سرچشمه‌های دیگر و از جمله وسایل ارتباط جمعی بسیاری از چیزها را فرامی‌گیرند. آنان کمتر تحت تأثیر والدین و به‌طور کلی بزرگ‌ترهای خانه‌اند (ساروخانی، ۱۳۸۹: ۱۵) و به‌زعم بسیاری، امروزه نهاد خانواده رسانه‌ای شده است، بدین معنا که رسانه‌ها به‌عنوان نهادی مستقل، نهادهای دیگر جامعه از جمله خانواده را به نحوی متأثر کرده‌اند که این نهادها بدون رسانه‌ها نمی‌توانند کارکردهای خود را به‌خوبی ایفا کنند (Howard, 2013).

تحقیقات مختلف در سال‌های اخیر در حوزه خانواده، نشان از مشکلات و چالش‌های گسترده‌ای دارد که حاکی از دگرگونی روابط خانوادگی در ایران است؛ از جمله این چالش‌ها: افزایش میزان طلاق (فروتن، ۱۳۹۲)، شکاف نسلی (ساروخانی و صدیقی فرد، ۱۳۸۸)، تعارض نقش‌ها (گروسی و آدینه زاد، ۱۳۸۹)، تغییر ارزش‌ها (ابوالقاسمی و همکاران، ۱۳۹۲)، و پدیده هم‌خانگی^۱ (آزاد ارمکی و همکاران، ۱۳۹۱) می‌باشد، که مورد توجه محققان قرار گرفته است. گاهی این چالش‌ها مربوط به روابط درون خانواده مانند روابط زوجین با یکدیگر، روابط والدین با فرزندان یا فرزندان با یکدیگر است و گاهی این چالش‌ها به روابط اعضای خانواده با محیط بیرون از خانواده مربوط می‌باشد؛ اما نکته‌ای که ذهن محققان جامعه‌شناسی چه در حوزه خانواده و چه در حوزه ارتباطات و رسانه‌های نوین را به خود مشغول کرده، تأثیری است که تکنولوژی‌های نوین ارتباطی بر این دگرگونی‌ها در خانواده و به‌طور خاص روابط خانوادگی داشته‌اند. امروزه بیش از ۵۰ درصد از جمعیت جهان از اینترنت استفاده می‌کنند، و بیش از ۳/۸ میلیارد انسان در جهان به اینترنت دسترسی دارند. این در حالی است که بیش از ۵۶ میلیون کاربر در ایران وجود دارد، و از این رو ایران جزء ۲۰ کشور برتر در استفاده از اینترنت (مرکز جهانی اینترنت^۲، ۲۰۱۷) و ایرانی‌ها یکی از فعال‌ترین گروه‌های کاربران در شبکه‌های اجتماعی مجازی به شمار می‌روند (ضیایی پور و عقیلی، ۲۴:۱۳۸۸).

1. Cohabitation

2. <http://www.internetworldstats.com/top20.htm>

در سال‌های اخیر استفاده از اینترنت و ابزارهای نوین تکنولوژی به بخش جدایی‌ناپذیر از زندگی اجتماعی بشر تبدیل شده است در خصوص تأثیر این ابزارهای نوین بر زندگی اجتماعی انسان تحقیقات مختلفی صورت گرفته است. خانواده نیز به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین نهادهای اجتماعی مستثنا از این تأثیرات نبوده است و ابزارهای نوین تکنولوژی ارتباطی بر ابعاد مختلف زندگی خانوادگی از جمله بر ارزش‌های خانواده (کفاشی، ۱۳۸۸؛ ابوالقاسمی و همکاران، ۱۳۹۲؛ احمدزاده کرمانی و قاسمی، ۱۳۹۲؛ جوادی و زنجانی زاده اعزازی، ۱۳۸۴)، روابط خانوادگی (عدلی پور و همکاران، ۱۳۹۲؛ Coyne et al, 2014؛ Hertlein, 2012؛ Devitt & Roker, 2009) تغییرات فرهنگی خانوارها (رضایی، ۱۳۹۱)، عملکرد خانواده (خسروی و علیزاده صحرائی، ۱۳۹۰)، کارکردهای خانواده (محمدی سیف، ۱۳۹۲) و همچنین نرخ طلاق (Clayton et al, 2013; Bellou, 2013; Kendall, 2011) تأثیر گذاشته‌اند. یکی از اصلی‌ترین سؤالات مطرح شده در خصوص تأثیر تکنولوژی‌های نوین ارتباطی بر زندگی انسان این می‌باشد که به‌طور کلی اینترنت و فضای مجازی چه نقشی در ارتباطات انسانی به‌طور اعم و روابط خانوادگی به‌طور اخص داشته‌اند، متفکران مختلفی با تحقیقات گوناگون درصدد پاسخگویی به این سؤال برآمده‌اند، اما تحقیقات انجام شده نتایج یکسانی به دست نداده‌اند، به‌عنوان مثال نتایج پژوهش شاندرز^۱ نشان داد که استفاده زیاد از اینترنت با پیوندهای ضعیف اجتماعی مرتبط است. برعکس کاربرانی که از اینترنت کمتر استفاده می‌کنند، به‌طور قابل ملاحظه‌ای با والدین و دوستانشان ارتباط بیشتری دارند (صبوری خسروشاهی، ۱۳۸۶). در ایران و در تحقیقی که عباسی شوازی و همایون (۱۳۹۵) انجام دادند، نتایج نشان داد اینترنت تغییری در ساختار شبکه مرکزی افراد به وجود نیاورده و افراد اعضاء شبکه گفتگوی مرکزی خود را از طریق اینترنت انتخاب نمی‌کنند؛ بلکه اینترنت بیشتر وسیله‌ای است برای در تماس بودن با پیوندهای

1. Shanderz

از قبل موجود در شبکه گفتگوی مرکزی جوانان؛ این در حالی است که نتایج تحقیق رینی و ولمن^۱ (۲۰۱۲) گویای این واقعیت است که اینترنت و شبکه‌های مجازی مکمل و تقویت‌کننده روابط خانوادگی هستند و موجب شبکه‌ای شدن خانواده شده‌اند. بدین معنا که، تکنولوژی‌های نوین ارتباطی افراد خانواده را در عین مستقل بودن و جدایی زمانی و مکانی، در ارتباط با یکدیگر قرار می‌دهند.

اگرچه تحقیقات زیادی درصدد برآمده‌اند تا در خصوص تأثیر فضای مجازی و تکنولوژی‌های نوین ارتباطی بر خانواده مطالعه کنند، اما غالب تحقیقات با استفاده از دیدگاه‌های روان‌شناختی بوده است و به تأثیرات درونی و روان‌شناختی فضای مجازی بر اعضای خانواده پرداخته‌اند و غفلت نسبی از تحقیقات جامعه‌شناختی در این زمینه احساس می‌شود؛ بنابراین در تحقیق حاضر بر آنیم با استفاده از دیدگاهی جامعه‌شناختی، به مطالعه استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی در بین دانش‌آموزان دبیرستانی در شهر شیراز پرداخته و به این سؤالات پاسخ دهیم: نخست این که روابط خانوادگی دانش‌آموزان دبیرستانی شهر شیراز به چه صورت است؟ آن‌ها به چه میزان از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی استفاده می‌کنند؟ و در نهایت این که نوع و میزان استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی در بین دانش‌آموزان، تا چه حد و چگونه روابط خانوادگی آن‌ها را متأثر نموده است؟ آیا اینترنت و شبکه‌های اجتماعی سبب گسست ارتباطی اعضا خانواده شده و یا به نحوی اتصال بخش بوده است؟

مطالعات پیشین

تحقیقات انجام‌شده در این حوزه را می‌توان به‌طور کلی از چهار جهت و با محوریت داخلی یا خارجی بودن تحقیقات با یکدیگر مقایسه کرد:

1. Rainie & Wellman

الف بر اساس جامعه آماری: در تحقیقات انجام شده در داخل کشور تنوع چندانی از نظر جامعه آماری وجود ندارد و با توجه به مشکلاتی که در جمع‌آوری داده در ایران وجود دارد، اکثر تحقیقات در بین دانشجویان صورت پذیرفته است (کفاشی، ۱۳۸۸؛ آقا بابایی و همکاران، ۱۳۹۱؛ عدلی پور و همکاران، ۱۳۹۲؛ مهدی زاده و ابراهیمی، ۱۳۹۲؛ ملکیان و همکاران، ۱۳۹۲؛ اصغر پور ماسوله و محمدی کلاته میر اسماعیل، ۱۳۹۳؛ نوری قمشه، ۱۳۹۳)، این در حالی است که در تحقیقات خارجی طیف متنوعی از افراد به‌عنوان جامعه آماری، هدف این تحقیقات قرار گرفته‌اند (Howard et al, 2001; Mesch, 2006; Lee & chae, 2007; Devitt & roker, 2009; Lanigan et al, 2009, Yardi & bruckman, 2011; Williams & Merten, 2011; Gunuk & Dogan, 2013; coyne et al, 2014; Lewis et al, 2015; Roberts & David, 2016; Marsh et al, 2017).

ب: بر اساس محل انجام تحقیق: قاطبه تحقیقات انجام شده در این زمینه، در داخل کشور، مربوط به استان‌های شمالی کشور است که تعداد زیادی از آن‌ها اختصاصاً در تهران انجام شده است (جوادی و زنجانی زاده اعزازی، ۱۳۸۴؛ کفاشی، ۱۳۸۸؛ خسروی و علیزاده صحرائی، ۱۳۹۰؛ محمد پور و آزادی نژاد، ۱۳۹۲؛ احمدزاده کرمانی و قاسمی، ۱۳۹۲؛ مهدی زاده و ابراهیمی، ۱۳۹۲؛ اصغر پور ماسوله و محمدی، ۱۳۹۳؛ فلاحی و خلیج، ۱۳۹۳)؛ اما در خارج از کشور به دلیل این که اکثر پیمایش‌ها در سطح ملی انجام می‌شوند، محدودیت کمتری مشاهده می‌شود و مخصوصاً در تحقیقات پیمایشی مانند پیمایش «پروژه زندگی آمریکایی» و «کودکان آنلاین اروپایی» (Kennedy et al, 2008; Livingstone et al, 2018).

ج: بر اساس روش تحقیق: روش تحقیق اکثر تحقیقات در این زمینه در ایران، کمی و به‌صورت پیمایشی بوده است و تعداد انگشت‌شماری از تحقیقات مانند فلاحی و خلیج (۱۳۹۳) با رویکرد کیفی انجام شده است. از این حیث نیز تحقیقات خارجی دارای تنوع بیشتری است و تعداد زیادی از تحقیقات را با رویکردهای کیفی انجام داده‌اند.

د: بر اساس رویکرد تحقیقات: چالش اساسی برای محققان چه در داخل کشور و چه در خارج کشور شناسایی تأثیر مثبت یا منفی تکنولوژی‌های نوین ارتباطی بر نهاد خانواده بوده است. اگر بخواهیم از این نظر تحقیقات را مورد توجه قرار دهیم، تعداد بیشتری از تحقیقات، رأی بر تأثیر منفی استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی بر نهاد خانواده به‌طور کلی و روابط خانوادگی به‌طور اخص داده‌اند (کفاشی، ۱۳۸۸؛ آقا بابایی و همکاران، ۱۳۹۰؛ عدلی پور و همکاران، ۱۳۹۲؛ احمدزاده کرمانی و قاسمی، ۱۳۹۲؛ محمد پور و آزادی نژاد، ۱۳۹۲؛ اصغر پور ماسوله و محمدی، ۱۳۹۳؛ حسین ثابت و همکاران، ۱۳۹۵). تحقیقات داخلی انجام‌شده بیشتر بر تغییراتی که تکنولوژی‌های نوین ارتباطی در سطح ارزش‌ها و نگرش‌ها داشته است، تمرکز دارند و نشان می‌دهند، ارزش‌های عقلانی جای ارزش‌های سنتی در جامعه را گرفته است و به‌طور کلی تکنولوژی‌های نوین ارتباطی را به‌عنوان عاملی مزاحم در خانواده مورد نظر گرفته‌اند که باعث تعارض بین والدین و فرزندان و شکاف ارزشی بین آن‌ها شده است، اما نباید این نکته را فراموش کرد که در تحقیقات مختلفی که انجام شده است، باید بر نوع و میزان استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی و متغیرهای دیگر در درون خانواده مثلاً زمانی که اعضای خانواده با یکدیگر می‌گذرانند (Mesch, 2006; 2003) و میزان استفاده از این تکنولوژی‌ها برای ارتباط با اعضای خانواده (Kennedy et al, 2008)، حساسیت زیادی به خرج داد، چرا که تحقیقات نشان داده است تأثیر مثبت و منفی این تکنولوژی‌ها به‌شدت تحت تأثیر این متغیرها قرار می‌گیرد؛ زمانی که افراد استفاده تعاملی بیشتری از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی داشته باشند اثرات منفی آن کمتر است تا زمانی که به استفاده‌های غیرتعاملی و اعتیاد گونه از این وسایل بپردازند (مهدی زاده و ابراهیمی، ۱۳۹۲؛ عدلی پور و همکاران، ۱۳۹۲؛ ملکیان و همکاران، ۱۳۹۲). آخرین نکته‌ای که از محتوای مقالات می‌توان دریافت این است که در این تحقیقات تمرکز زیادی بر استفاده از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی به‌وسیله رایانه بوده است و تحقیقات

کمتری به استفاده از موبایل و شبکه‌های اجتماعی موبایلی توجه کرده‌اند، پس در تحقیق حاضر سعی شده است برخی از خلأهایی که در تحقیقات گذشته وجود داشته است، پوشش داده شده و با نگاهی جامعه‌شناختی و موشکافانه به بررسی تأثیر تکنولوژی‌های نوین ارتباطی بر روابط خانوادگی در بین دانش‌آموزان دبیرستانی شهر شیراز پرداخته شود. ضمن این که یکی از نوآوری‌های این تحقیق بررسی و سنجش مفهوم خانواده‌ای شبکه‌ای است که تاکنون در ایران مورد بررسی قرار نگرفته است.

چارچوب نظری

در این مطالعه از نظریات مرزهای خانواده یا همان نظریه اکولوژی انسانی (Mesch, 2006) و نظریه فردگرایی شبکه‌ای بری ولمن (۲۰۱۲) در زمینه خانواده شبکه‌ای به‌عنوان چارچوب نظری استفاده شده است. نظریه‌های مطرح شده، هرکدام به‌گونه‌ای به ارتباط خانواده و تکنولوژی‌های نوین ارتباطی اشاره کرده‌اند، به نظر می‌رسد که دیدگاه مرزهای خانواده بیش از هر چیز بر کمیّت ارتباطات و نحوه نفوذ اینترنت و تکنولوژی‌های نوین ارتباطی بر خانواده اشاره دارد، این نظریه سعی دارد بر زمان‌بر بودن استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی اشاره کند و با توجه به این که زمان اختصاص‌یافته به یک فعالیت را نمی‌توان به فعالیت دیگر اختصاص داد، پس افراد وقت کمتری را به خانواده اختصاص می‌دهند و کمتر به فعالیت‌های انسجام بخش با خانواده می‌پردازند. این نظریه، تکنولوژی‌های نوین را به‌مثابه عاملی بیرونی می‌داند که با نفوذ در مرزهای خانواده، آن را دچار آسیب‌های جدی کرده و تغییر داده است. ولمن به کمک پژوهش‌های خود ادعا می‌کند که شبکه‌ها محفلی برای ارتباط اعضای خانواده با یکدیگر هستند (Mesch, 2006). ولمن تأثیر فناوری جدید و شبکه‌های اجتماعی مجازی را بر روابط اجتماعی مطالعه می‌کند و نتیجه می‌گیرد فضای مجازی باعث شده معنای جدیدی از سرمایه اجتماعی شکل بگیرد. در نگاه او شبکه‌های مجازی

حمایت‌های عاطفی، اطلاعاتی، مشورتی، خدماتی، کاری و مالی به کاربران فضای مجازی ارائه می‌کنند. گسترش شکل‌گیری پیوندهای ضعیف (به واسطه متصل شدن به اینترنت و حضور در فضای مجازی) باعث می‌شود در ابتدا، با افزایش استفاده از اینترنت، پیوندهای قوی فیزیکی کم‌رنگ و فرد دچار انزوای کوتاه‌مدت شود، اما به تدریج و با افزایش سابقه کاربری (و سواد اطلاعاتی) با پررنگ شدن سرمایه اجتماعی فرد، تعاملات فیزیکی پررنگ‌تری خواهد داشت (Rainie & Wellman, 2012).

جامعه شبکه‌ای دستخوش تغییری پارادایمی از روابط گروه‌محور به فردگرایی شبکه‌ای شده است. جامعه دیگر مجموعه‌ای از محلات نیست، بلکه مجموعه‌ای از شبکه‌های اجتماعی، فیزیکی و مجازی است. فناوری جدید اثر منفی بر خانواده هسته‌ای ندارد؛ اما نقش هر یک از اعضا را پررنگ‌تر می‌کند. مدل چنین خانواده‌ای نمی‌تواند پدرسالارانه یا مادرسالارانه و طولی باشد، بلکه هرچه بیشتر به سوی الگوی مشارکتی حرکت می‌کند. در جامعه شبکه‌ای، خانواده‌ها در حال تبدیل شدن به یک شبکه هستند. هر یک از اعضای خانواده می‌تواند شبکه ارتباطی خود را داشته باشد. در نتیجه، می‌تواند در روابط درون خانوادگی و برون خانوادگی تغییراتی ایجاد کند و نقشی فعال داشته باشد (Rainie & Wellman, 2012). یک بخش از «پروژه اینترنت و تغییر سبک زندگی در ایالات متحده» که توسط ولمن و همکارانش انجام شده است، به موضوع خانواده اختصاص دارد. ولمن در این مطالعه نتیجه می‌گیرد هر چه میزان استفاده از فناوری جدید توسط اعضای خانواده (صرف‌نظر از نوع خانواده) بیشتر می‌شود، مشارکت اعضای خانواده در تصمیم‌گیری‌ها افزایش می‌یابد (Kennedy et al., 2008).

ایده اصلی مستخرج از نظریه مرزهای خانواده نیز در این تحقیق این است که زمان اختصاص‌یافته به تکنولوژی‌های نوین ارتباطی با زمان خانوادگی افراد رابطه معکوس دارد، که در واقع منظور از زمان خانواده، زمانی است که اعضای خانواده با

یکدیگر سپری می‌کنند (Mesch, 2006). استدلال اصلی پیروان این دیدگاه این است که زمانی را که به یک فعالیت اختصاص داده می‌شود، نمی‌توان به فعالیت دیگری اختصاص داد (سعدی پور، ۱۳۹۲). استفاده از اینترنت فعالیت زمان‌بری است و در خانواده‌هایی که مکرراً از اینترنت استفاده می‌کنند، این کار چه‌بسا با زمانی که به خانواده اختصاص داده می‌شود، رابطه منفی و با بروز تعارضات، رابطه مثبت داشته باشد (Jackson et al, 2003; Mesch, 2006). نکته قابل توجه این است که فعالیت‌های مختلف اثرهای متفاوتی داشته‌اند؛ انجام بازی‌های آنلاین، هم کل زمان سپری‌شده با خانواده و هم زمان اختصاص‌یافته با اعضای خانواده را کاهش می‌دهد. استفاده از اینترنت برای برقراری ارتباط با دوستان، کاهش کمی در زمان اختصاص‌یافته ایجاد می‌کند. با این حال، به کار بردن اینترنت به منظور کارهای درسی، زمان اختصاص‌یافته به خانواده را تحت تأثیر قرار نمی‌دهد. (Lee & Chae, 2007) در این مطالعه و برای بررسی هر یک از فرضیه‌های تحقیق از رویکردی تلفیقی استفاده شده است که بر اساس فرضیه نظریه مرزهای خانواده، اختصاص زمان بیشتر به تکنولوژی‌های نوین ارتباطی با روابط خانوادگی رابطه معکوس دارد (Mesch, 2006).

در نهایت باید گفت فرضیه مستخرج از بری ولمن بیشتر از زمان استفاده از تکنولوژی‌های ارتباطی، بحث نوع استفاده را مطرح کرده است و معتقد است هر اندازه افراد در شبکه‌های خانوادگی مجازی عضویت بیشتری داشته باشند، روابط آن‌ها بیشتر است، اما فعالیت‌های غیراجتماعی مثلاً استفاده از شبکه‌های مجازی برای فعالیت‌های سرگرم‌کننده موجب کاهش روابط خواهد شد. در نهایت و با توجه به این نظریات به نظر می‌رسد نوع استفاده از فضای مجازی و شبکه‌های نوین ارتباطی و زمانی که کاربران به این شبکه‌ها و فضای مجازی اختصاص می‌دهند بر روابط خانوادگی آن‌ها مؤثر است.

روش پژوهش

در این پژوهش از روش پیمایش و از پرسشنامه ساخت یافته جهت جمع‌آوری اطلاعات مورد نظر استفاده کرده‌ایم. واحد تحلیل در این تحقیق نیز هر فرد دانش‌آموز در مقطع دبیرستان بوده که مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

جامعه آماری این تحقیق را کلیه دانش‌آموزان دختر و پسر در پایه‌های دهم، سوم و پیش‌دانشگاهی در دبیرستان‌های شهر شیراز تشکیل می‌دهند که با توجه به آمار اخذ شده از اداره آموزش و پرورش کل شهر شیراز در سال تحصیلی ۱۳۹۶-۱۳۹۵، تعداد ۵۱۶۶۹ در این سه پایه مشغول به تحصیل بوده‌اند. که ۲۶۶۴۳ از آنان دختر و ۲۵۰۲۶ پسر بوده‌اند. لازم به ذکر است که ۶۹۴۹ نفر از این دانش‌آموزان در مدارس غیر دولتی و ۴۴۷۲۰ نفر از آنان در مدارس دولتی مشغول به تحصیل بوده‌اند. حجم نمونه در پژوهش حاضر با استفاده از فرمول کوکران که از روش‌های رایج آماری برای احتساب حجم نمونه است، برآورد شد. حجم نمونه لازم برای تعمیم‌دهی به جمعیت تحقیق با ۹۵ درصد اطمینان ۳۸۱ نفر برآورد شده است که با احتمال در نظر گرفتن مخدوش و یا مفقود شدن پرسشنامه‌ها و به منظور بالا بردن دقت تعمیم‌دهی، در مجموع ۴۰۰ پرسشنامه تکثیر و توزیع گردید و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. در پژوهش حاضر نمونه‌گیری از نوع احتمالی و روش نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب با حجم است. پس از آن که جمعیت تحقیق برحسب نوع مدرسه (دولتی و غیر دولتی) و جنسیت تقسیم شد. سپس با توجه به مقدار حجم نمونه، سهم هر نوع مدرسه، برحسب گروه جنسیتی تعیین و پرسشنامه‌ها با مراجعه به کلاس‌های درس، میان دانش‌آموزان توزیع گردید.

اعتبار یا روایی مقیاس‌های این تحقیق نیز از طریق اعتبار صوری و با مراجعه و تبادل نظر با افراد متخصص و صاحب نظر تضمین گردیده است و برای پایایی مقیاس‌ها برای طیف‌هایی که به صورت یک مقیاس بوده‌اند از آلفای کرونباخ استفاده کرده‌ایم که آلفای همه آن‌ها بالای ۰/۷ بوده است و کفایت لازم برای استفاده در این تحقیق را داشته‌اند.

یافته‌های تحقیق

جدول ۱- توصیف فراوانی و درصد متغیرهای جمعیت شناختی پاسخگویان

درصد	فراوانی	ویژگی‌های نمونه	درصد	فراوانی	ویژگی‌های نمونه
		میانگین تحصیلات والدین	-	۱۶/۶۰	میانگین سنی
-	۱۱/۰۳	تحصیلات پدر	۵۱/۵	۲۰۶	جنسیت دختر
-	۹/۸۷	تحصیلات مادر	۴۸/۵	۱۹۴	پسر
		طبقه اجتماعی اقتصادی	۸۶/۵	۳۴۶	نوع مدرسه دولتی
۲۷/۳	۱۰۹	بالا	۱۳/۵	۵۴	غیردولتی
۵۳/۵	۲۱۴	متوسط			قومیت
۱۹/۳	۷۷	پایین	۸۲/۳	۳۲۹	فارس
			۵/۸	۲۳	لر
			۶	۲۴	ترک
			۲/۵	۱۰	عرب
۴۰۰		تعداد	۱/۵	۶	کرد
			۲	۸	سایر

در جدول شماره ۱ به توصیف فراوانی و درصدی توزیع پاسخگویان در متغیرهای مختلف زمینه‌ای پرداخته‌ایم، از ۴۰۰ نفر نمونه آماری این تحقیق، ۱۹۴ نفر (۴۸/۵ درصد) پسر و ۲۰۶ نفر (۵۱/۵ درصد) دختر بوده‌اند. از این تعداد ۸۶/۵ درصد در مدارس دولتی و ۱۳/۵ درصد در مدارس غیردولتی مشغول به تحصیل بوده‌اند. با توجه به این که این تحقیق در بین دانش‌آموزان پایه‌های دهم، سوم و پیش‌دانشگاهی انجام شده است، به‌طور میانگین سن پاسخگویان حاضر در این تحقیق برابر با ۱۶/۶

سال بوده است. توزیع فراوانی و درصدی پاسخگویان بر اساس قومیت نشان می‌دهد که اکثر پاسخگویان (۸۲/۳ درصد) از قومیت فارس بوده‌اند، ۶ درصد ترک و ۵/۸ درصد لر و بقیه از سایر قومیت‌ها بوده‌اند. میانگین تعداد سال‌های تحصیل پدر پاسخگویان در این تحقیق تقریباً ۱۱ سال بوده است و مادران نیز به‌طور میانگین نزدیک به ۱۰ سال تحصیل داشته‌اند. از حیث طبقه اجتماعی نیز گفتنی است که ۲۷/۳ درصد از دانش‌آموزان طبقه اقتصادی و اجتماعی خود را بالا، ۵۳/۵ درصد طبقه متوسط و ۱۹/۳ درصد نیز خود را در طبقه پایین متصور بوده‌اند.

جدول ۲- توصیف فراوانی و درصدی متغیر روابط خانوادگی

انحراف معیار	میانگین	زیاد		متوسط		کم		روابط خانوادگی	
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد		
۰/۷۰	۱/۸۶	۱۹/۳	۷۷	۴۸	۱۹۲	۳۲/۸	۱۳۱	حمایت مالی	کارکردی
۰/۶۶	۱/۶۷	۱۱	۴۴	۴۵	۱۸۰	۴۴	۱۷۶	حمایت عاطفی	
۰/۷۰	۱/۹۱	۲۱/۳	۸۵	۴۹/۳	۱۹۷	۲۹/۵	۱۱۸	حمایت مشورتی	
۰/۶۴	۲/۳۷	۴۶/۵	۱۸۶	۴۴/۵	۱۷۸	۹	۳۶	فراوانی ارتباط	تعاملی
۰/۶۷	۲/۲۴	۳۷/۸	۱۵۱	۴۸/۸	۱۹۵	۱۳/۵	۵۴	صمیمیت	

در جدول ۲ به توصیف فراوانی و درصدی متغیر روابط خانوادگی که از دو بعد اصلی (کارکردی و تعاملی) و پنج مؤلفه (حمایت مشورتی، عاطفی، مالی، فراوانی ارتباط و صمیمیت در رابطه) تشکیل شده است، پرداخته‌ایم. پس از ترکیب متغیرها و قرار دادن آن‌ها در سه سطح کم، متوسط و زیاد، خروجی‌ها بیانگر آن است که به‌طور کلی بعد تعاملی روابط خانوادگی دانش‌آموزان قوی‌تر است، فراوانی ارتباط با مقدار ۲/۳۷ دارای بیشترین میانگین در بین مؤلفه‌های روابط خانوادگی بوده است و پس از آن صمیمیت روابط با میانگین ۲/۲۴ قرار داشته است. باین‌حال، با توجه به ۱۳/۵ درصدی که

صمیمت روابط خانوادگی‌شان را به میزان کم اعلام کرده‌اند و ۹ درصدی که فراوانی روابط خانوادگی‌شان را کم اعلام کرده‌اند متوجه می‌شویم که مسئله عدم صمیمیت در روابط خانوادگی بیش از نبود تعاملات خانوادگی است. در بین مؤلفه‌های بعد کارکردی روابط خانوادگی نیز حمایت مشورتی یا اطلاعاتی بالاترین میانگین (۱/۹۱) را به خود اختصاص داده است که ۲۱/۳ درصد از پاسخگویان اذعان داشته‌اند که به میزان زیادی از این نوع حمایت برخوردارند، حمایت عاطفی نیز به‌طور میانگین کمترین میزان را در بین مؤلفه‌های روابط خانوادگی داشته است که میانگین آن برابر با ۱/۶۱ می‌باشد و ۴۴ درصد از پاسخگویان میزان حمایت عاطفی دریافتی خود از خانواده را کم توصیف کرده‌اند؛ این یافته را می‌توان در راستای و تقویت یافته کمبود صمیمت در روابط خانوادگی ارزیابی کرد.

جدول ۳- توصیف متغیر نوع و میزان استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی

انحراف معیار	میانگین	زیاد		متوسط		کم		استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی	
		درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	نوع استفاده	استفاده
۰/۳۸	۲/۱۳	۳۳۵	۱/۵	۶	۳۳۵	۱/۵	۶	استفاده غیر تعاملی	نوع استفاده
۰/۴۹	۱/۶۵	۲۵۳	۳۵/۸	۱۴۳	۲۵۳	۳۵/۸	۱۴۳	استفاده تعاملی	استفاده
انحراف معیار	میانگین	پیشینه		کمینه				میزان استفاده به ساعت	
۲/۳۳	۴/۱۳	۱۱		۱					

جدول ۳ توزیع پاسخگویان برحسب نوع و میزان استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی را نشان می‌دهد. خروجی این متغیر نشان داد که پاسخگویان در این تحقیق بیشتر به استفاده غیر تعاملی از تکنولوژی‌های ارتباطی می‌پردازند به گونه‌ای که میانگین استفاده تعاملی پاسخگویان برابر با ۱/۶۵ می‌باشد و ۳۵/۸ درصد از پاسخگویان میزان کم استفاده از تکنولوژی‌های ارتباطی را گزارش کرده‌اند، این در حالی است که استفاده غیر تعاملی با میانگین ۲/۱۳ استفاده بیشتری در بین پاسخگویان دارد. میزان استفاده از

تکنولوژی‌های نوین ارتباطی اعم از موبایل و رایانه نیز به‌طور میانگین ۴ ساعت و ۱۳ دقیقه بوده است و پاسخگویان بین ۱ تا ۱۱ ساعت از آن استفاده می‌کرده‌اند.

جدول ۴- توزیع فراوانی و درصدی متغیر زمان خانوادگی

انحراف معیار	میانگین	خیلی زیاد		زیاد		متوسط		کم		اصلاً		اوقات مختلف
		درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۱/۰۹	۲/۲۰	۱۲/۳	۴۹	۲۷/۵	۱۱۰	۳۶	۱۴۴	۱۶/۵	۶۶	۷/۸	۳۱	تماشای تلویزیون
۱	۲/۵۰	۱۷/۳	۶۹	۳۴/۵	۱۳۸	۳۲/۳	۱۲۹	۱۳/۸	۵۵	۲/۳	۹	صحبت کردن
۱/۰۸	۲/۳۳	۱۶	۶۴	۲۹/۵	۱۱۸	۳۰/۸	۱۲۳	۱۹/۸	۷۹	۴	۱۶	تفریح و گشت‌وگذار
۱/۱۲	۲/۱۱	۱۳	۵۲	۲۲/۸	۹۱	۳۴/۵	۱۳۸	۲۲/۳	۸۹	۷/۵	۳۰	خرید کردن
۱/۱۱	۲/۱۲	۱۲/۳	۴۹	۲۵	۱۰۰	۳۱/۸	۱۲۷	۲۴/۵	۹۸	۶/۵	۲۶	دیدوبازدید
۱/۱۸	۱/۷۲	۸/۵	۳۴	۱۸	۷۲	۲۸	۱۱۲	۲۸/۵	۱۱۴	۱۷	۶۸	انجام کارهای منزل
۱/۳۸	۲/۲۱	۲۵/۵	۱۰۲	۱۹	۷۶	۱۸/۸	۷۵	۲۴/۵	۹۸	۱۲/۳	۴۹	صبحانه
۱/۱۲	۲/۹۰	۳۹	۱۵۶	۲۹	۱۱۶	۱۹/۵	۷۸	۸/۸	۳۵	۳/۸	۱۵	وعده‌های ناهار
۱/۱۴	۲/۹۱	۴۱	۱۶۴	۲۶/۳	۱۰۵	۱۹/۵	۷۸	۹/۸	۳۹	۳/۵	۱۴	غذایی شام

جدول ۴ نشان‌دهنده توزیع درصدی متغیر زمان خانوادگی می‌باشد و این متغیر نشان‌دهنده زمان‌هایی است که اعضای خانواده در کنار یکدیگر می‌گذرانند. همان‌طور که در جدول مشخص است بیشترین زمانی که اعضای خانواده در کنار یکدیگرند، مربوط به زمان صرف ناهار و شام است که میانگین آن به ترتیب ۲/۹۰ و ۲/۹۱ می‌باشد. این نشانگر آن است که خوردن و آشامیدن در خانواده‌ها همچنان بهانه‌هایی برای در کنار هم جمع شدن و به تعامل پرداختن است، این در حالی است که فعالیت‌هایی دیگری چون تماشای تلویزیون نتوانسته است چنین جایگاهی را به دست آورد. کمترین زمان نیز برای انجام کارهای منزل در کنار اعضای خانواده صرف می‌شود

که میانگین آن برابر با ۱/۷۱ می‌باشد و سپس خرید کردن با میانگین ۲/۱۱ که به نظر می‌رسد فردگرایانه یا با افرادی غیر از اعضا خانواده انجام می‌شود.

جدول ۵- توزیع فراوانی و درصدی متغیر خانواده شبکه‌ای

انحراف معیار	میانگین	زیاد		متوسط		کم		خانواده شبکه‌ای
		درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۰/۷۴	۱/۴۷	۱۵	۶۰	۱۷/۳	۶۹	۶۷/۸	۲۷۱	پیش‌آمده زمانی که در خانه ولی در اتاق‌های جداگانه هستیم، برای برقراری تماس با اعضا خانواده از موبایل، اینترنت و شبکه‌های مجازی استفاده کنم.
۰/۶۸	۱/۳۶	۱۲	۴۸	۱۲	۴۸	۷۶	۳۰۴	زمانی که ناراحتی‌ای برایم پیش می‌آید، به وسیله موبایل، اینترنت و شبکه‌های مجازی با خانواده‌ام درد و دل می‌کنم.
۰/۶۹	۱/۳۹	۱۲/۳	۴۹	۱۵/۳	۶۱	۷۲/۵	۲۹۰	برای قرض گرفتن پول زمانی که نیاز مالی دارم، به وسیله موبایل، اینترنت و شبکه‌های مجازی از خانواده‌ام کمک می‌گیرم
۰/۷۸	۱/۵۲	۱۸/۳	۷۳	۱۵/۸	۶۳	۶۶	۲۶۴	اگر در موضوعی نیاز به مشورت داشته باشم، به وسیله موبایل، اینترنت و شبکه‌های مجازی از خانواده‌ام مشورت می‌گیرم.
۰/۸۱	۲/۴۴	۶۵	۲۶۰	۱۴/۵	۵۸	۲۰/۵	۸۲	زمانی که یکی از اعضای خانواده بیرون از منزل قرار دارد، به وسیله موبایل، اینترنت و شبکه‌های مجازی با آن‌ها در ارتباطم.
۰/۸۱	۲/۴۸	۶۸/۸	۲۷۵	۱۱	۴۴	۲۰/۳	۸۱	وقتی خودم بیرون از منزل قرار دارم، خانواده‌ام برای هماهنگی کارها به وسیله موبایل، اینترنت و شبکه‌های مجازی با من ارتباط برقرار می‌کنند.

در جدول شماره ۵ به بررسی توزیع فراوانی و درصدی متغیر خانواده شبکه‌ای که بیانگر میزانی از وابستگی اعضا به تکنولوژی‌های نوین ارتباطی و شبکه‌ها در ارتباطات خانوادگی است، پرداخته‌ایم. نتایج بیانگر این است که بیشترین فراوانی در این متغیر از آن گویه «وقتی خودم بیرون از منزل قرار دارم، خانواده‌ام برای هماهنگی کارها به وسیله موبایل، اینترنت و شبکه‌های مجازی با من ارتباط برقرار می‌کنند» است که ۶۸/۸ درصد از پاسخگویان آن را زیاد گزارش کرده‌اند و میانگین آن برابر با ۲/۴۸ می‌باشد و در مرتبه بعد بیشترین فراوانی به گویه «زمانی که یکی از اعضای خانواده بیرون از منزل قرار دارد، به وسیله موبایل، اینترنت و شبکه‌های مجازی با آن‌ها در ارتباطم» است که به‌طور میانگین نمره آن برابر با ۲/۴۴ است. هم‌چنین گفتنی است که کمترین فراوانی برای گویه «زمانی که ناراحتی‌ای برایم پیش می‌آید، به وسیله موبایل، اینترنت و شبکه‌های مجازی با خانواده‌ام درد و دل می‌کنم» است که میانگین آن برابر با ۱/۳۶ است و ۷۶ درصد از پاسخگویان گزینه کم را انتخاب کرده‌اند، که نشان می‌دهد همچنان اعضا خانواده در صورت وجود صمیمیت در روابط و عدم پنهان کردن آن، ترجیح می‌دهند مسائل و ناراحتی‌های خود را در تعاملات رودررو بیان کنند و از آن‌ها مشورت بگیرند.

تحلیل استنباطی

در جدول ۶ با استفاده از آزمون پیرسون ماتریس همبستگی متغیرهای وابسته و مستقل را مورد بررسی قرار داده‌ایم. نکته مهم در این ماتریس این است که متغیرهای تکنولوژی‌های نوین ارتباطی هیچ‌کدام نتوانسته‌اند به‌طور مستقیم روابط خانوادگی را درگیر کرده و همبستگی معنادار داشته باشند. اما با متغیرهای میانجی این تحقیق یعنی زمان خانوادگی با میزان (۰/۴۹۳) و با متغیر خانواده شبکه‌ای به میزان (۰/۲۹۵) در سطح خطای کمتر از ۰/۰۱ رابطه معنادار دارند. بنابراین با افزایش این دو متغیر روابط کارکردی و تعاملی بین اعضای خانواده افزایش می‌یابد و با کاهش هر یک این دو

متغیر، روابط خانوادگی با کاهش در هر دو بُعد مواجه می‌شود. از بین متغیرهای مربوط به تکنولوژی‌های نوین ارتباطی، متغیر میزان استفاده (۰/۲۱۳-) و متغیر استفاده غیرتعاملی (۰/۱۳۲-) هر دو همبستگی منفی و معنادار با زمان خانواده دارند، در واقع با افزایش ساعت استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی و میزان استفاده غیرتعاملی، زمانی که افراد با خانواده خود به تعامل می‌پردازند، کاهش می‌یابد و بالعکس.

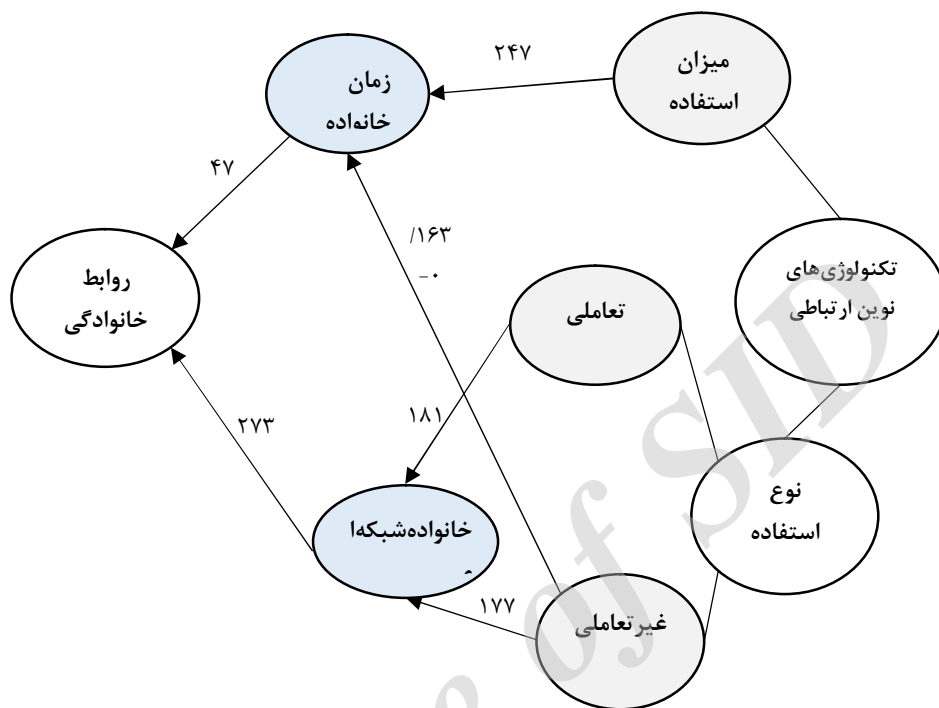
در مورد خانواده شبکه‌ای نیز ارتباط این متغیرها به گونه‌ای است که تنها با افزایش میزان استفاده تعاملی از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی، خانواده شبکه‌ای تر می‌شود. اما از طرفی دیگر ارتباط میزان استفاده غیرتعاملی از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی با میزان شبکه‌ای شدن خانواده (۰/۲۶۱-) منفی و معنادار است، در واقع استفاده غیرتعاملی با کاهش شبکه‌ای شدن خانواده در ارتباط است و بالعکس. به نظر می‌رسد آنچه جنبه آسیبی برای روابط خانوادگی دارد نه استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی بلکه نوع و میزان استفاده از آن‌هاست؛ هر چه افراد خانواده زمان بیشتری به رسانه‌های غیرتعاملی اختصاص دهند روابط خانواده کاهش می‌یابد اما استفاده از رسانه‌های تعاملی در خدمت خانواده و در قالب خانواده شبکه‌ای، روابط خانوادگی را افزایش می‌دهد.

جدول ۶- ماتریس همبستگی متغیرهای وابسته و مستقل

۶	۵	۴	۳	۲	۱	
					-	۱- میزان استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی
				-	۰/۳۸۱**	۲- میزان استفاده تعاملی از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی
			-	-۰/۵۰۱**	-۰/۱۹۸**	۳- میزان استفاده غیرتعاملی از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی
		-	-۰/۱۳۲**	-۰/۰۰۱	-۰/۲۱۳**	۴- زمان خانواده
	-	۰/۱۱۲*	-۰/۲۶۱**	۰/۲۵۷**	۰/۰۷۱	۵- شبکه‌ای شدن خانواده
-	۰/۲۹۵**	۰/۴۹۳**	-۰/۰۸۰	۰/۰۳۵	-۰/۰۸۶	۶- روابط خانوادگی

تحلیل مسیر متغیرهای تبیین‌کننده روابط خانوادگی

در ادامه با توجه به چارچوب نظری به ترسیم مدل تحلیل مسیر برآمده از داده‌های تجربی تحقیق پرداخته‌ایم، همان‌گونه که در نمودار شماره ۱ مشاهده می‌شود، متغیرهای استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی هیچ‌گونه ارتباط مستقیمی با روابط خانوادگی نداشته‌اند و درواقع تأثیر این متغیرها از مسیر دو متغیر دیگر یعنی زمان خانواده و خانواده شبکه‌ای می‌گذرد. یکی از اصلی‌ترین متغیرهای تبیین‌کننده روابط خانوادگی، زمان خانواده است که درواقع با ضریب مسیر $0/473$ بیشترین تأثیر را بر متغیر روابط خانوادگی داشته است و به عبارتی هر چه افراد خانواده زمان بیشتری با یکدیگر سپری کنند، میزان روابط خانوادگی آنان بیشتر می‌شود و متغیر خانواده شبکه‌ای نیز یکی دیگر از متغیرهای تبیین‌کننده روابط خانوادگی است که نشان می‌دهد، ارتباط اعضای خانواده با استفاده از شبکه‌های مجازی به‌طور مؤثری بر روابط خانوادگی آن‌ها تأثیر دارد و میزان بتای آن برابر با $0/273$ می‌باشد. اما متغیرهای مربوط به استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی نیز به‌واسطه تأثیری که بر این متغیرهای میانجی می‌گذارند در روابط خانوادگی افراد تأثیر دارند. دراین‌بین متغیر میزان استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی یکی از مهم‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بوده است که با ضریب مسیر $0/247$ - بر زمان خانوادگی افراد مؤثر بوده است، درواقع هر چه افراد زمان بیشتری را به تکنولوژی‌های نوین ارتباطی اختصاص دهند، از زمانی که برای اعضای خانواده صرف می‌کنند، کاسته می‌شود. نوع استفاده غیرتعاملی از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی نیز تأثیری منفی بر زمان خانوادگی افراد می‌گذارد و ضریب مسیر آن برابر با $0/163$ - می‌باشد. اما استفاده تعاملی، تأثیری مثبت با ضریب تأثیر $0/181$ بر خانواده شبکه‌ای داشته است. استفاده تعاملی از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی باعث ارتباط اعضای خانواده با یکدیگر شده است که خانواده شبکه‌ای نیز به‌نوبه خود بر روابط خانوادگی تأثیرگذار بوده است.

نمودار ۱- تحلیل مسیر متغیرهای تأثیرگذار بر روابط خانوادگی

بحث و نتیجه‌گیری

روابط درون خانوادگی یکی از مهم‌ترین انواع روابط بین فردی است که تأثیرات فردی و اجتماعی مهمی در جامعه دارد. محیط‌های خانوادگی به‌عنوان اولین محیط تربیتی فرد و عامل بسیار مؤثر بر رشد وی است. تکنولوژی‌های ارتباطی به‌خصوص پس از اختراع دستگاه چاپ و در عصر جدید به میدان آمدن رادیو و تلویزیون نگرانی‌هایی برای جامعه‌شناسان در خصوص اثرات اجتماعی آن‌ها به دنبال داشته است. در سال ۱۹۹۳ میلادی، ایران دومین کشور خاورمیانه بود که به شبکه اینترنت متصل شد (Sohrabi-Haghighat, 2011)، از آن سال به بعد تعداد کاربران اینترنت در ایران، روند فزاینده‌ای

داشته و هر ساله بر تعداد کاربران فعال این رسانه افزوده شده است و این در حالی است که بیش از نیمی از کاربران را جوانان تشکیل می‌دهند، از این رو در ایران نیز با توجه به اهمیت این مقوله در رشد توسعه جامعه در سال‌های اخیر، توجه وافر به رسانه‌های جدید، به‌ویژه اینترنت، شده است. جامعه و فرهنگ ایرانی و به‌تبع آن انسان ایرانی مانند دیگر جوامع، فرهنگ‌ها و روابط اجتماعی تحت تأثیر ظهور این فناوری‌های ارتباطی جدید، در حال دیجیتالی شدن است. در دهه اخیر، ایرانیان، بخش وسیعی از فضای مجازی اینترنت را شکل داده‌اند و حجم وسیعی از وب سایت‌ها و شبکه‌های اینترنتی به ایران، ایرانیان و مسائل مرتبط با جامعه و فرهنگ ایرانی اختصاص داشته‌اند (فاضلی، ۱۳۸۵: ۳۳) پس رشد و پیشرفت تکنولوژی‌های نوین ارتباطی در ایران از یک سو و چالش‌های خانواده معاصر از جمله افزایش میزان طلاق، شکاف نسلی، تعارض نقش‌ها، تغییر ارزش‌ها و پدیده هم‌خانگی از سوی دیگر، ما را بر آن داشته تا با انجام تحقیقی در این زمینه به بررسی ارتباط بین تکنولوژی‌های نوین ارتباطی و روابط خانوادگی به‌عنوان مهم‌ترین اصل پیونددهنده اعضا خانواده به یکدیگر پردازیم. بنابراین در تحقیق حاضر بر آن بوده‌ایم تا با استفاده از دیدگاهی جامعه‌شناختی، به مطالعه استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی و روابط خانوادگی در بین دانش‌آموزان شهر شیراز پردازیم.

نتایج توصیفی متغیرهای اصلی تحقیق نشان داد، در متغیر روابط خانوادگی به‌طور کلی بعد تعاملی ارتباط دانش‌آموزان با خانواده‌هایشان قوی‌تر است، فراوانی ارتباط با مقدار ۲/۳۷ از سه، دارای بیشترین میانگین در بین مؤلفه‌های روابط خانوادگی بوده است و پس از آن صمیمیت در رابطه، با میانگین ۲/۲۴ قرار داشته است. در بین مؤلفه‌های بُعد کارکردی روابط خانوادگی نیز حمایت مشورتی یا اطلاعاتی بالاترین میانگین ۱/۹۱ را به خود اختصاص داده است که ۲۱/۳ درصد از پاسخگویان اذعان داشته‌اند که به میزان زیادی از این نوع حمایت برخوردارند، حمایت عاطفی نیز به‌طور

میانگین کمترین میزان را در بین مؤلفه‌های روابط خانوادگی داشته است که میانگین آن برابر با ۱/۶۱ می‌باشد و ۴۴ درصد از پاسخگویان میزان حمایت عاطفی دریافتی خود از خانواده را کم توصیف کرده‌اند.

در بخشی دیگر به توصیف متغیرهای مستقل این تحقیق پرداخته‌ایم که در واقع نوع و میزان استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی بوده‌اند و نتایج بیانگر این است که بیشتر پاسخگویان به استفاده غیرتعاملی از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی می‌پردازند به گونه‌ای که میانگین استفاده تعاملی پاسخگویان برابر با ۱/۶۵ از سه می‌باشد و ۳۵/۸ درصد از پاسخگویان میزان کم استفاده تعاملی از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی را گزارش کرده‌اند، این در حالی است که استفاده غیرتعاملی با میانگین ۲/۱۳ استفاده بیشتری در بین پاسخگویان دارد. پس این نتیجه، زنگ خطری جدی را به صدا درمی‌آورد، چرا که بسیاری از تحقیقات از جمله (مهدی زاده و ابراهیمی، ۱۳۹۲؛ عدلی پور و همکاران، ۱۳۹۲؛ ملکیان و همکاران، ۱۳۹۲) نشان داده‌اند که استفاده غیرتعاملی آسیب‌های جدی‌ای را برای افراد در پی دارد و موجب انزوای اجتماعی آنان می‌شود. میزان استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی اعم از موبایل و رایانه و شبکه‌های اجتماعی نیز به‌طور میانگین ۴ ساعت و ۱۳ دقیقه بوده است.

دو متغیر میانجی نیز در این تحقیق مورد استفاده قرار گرفته‌اند یکی زمان خانوادگی است که در واقع بیانگر زمان‌هایی است که اعضای خانواده با یکدیگر می‌گذرانند و توصیف این متغیر نشان داده است که بیشترین زمانی که اعضای خانواده با یکدیگر می‌گذرانند مربوط به زمان صرف وعده‌های غذایی است. متغیر دیگر میانجی، خانواده شبکه‌ای است که نشان‌دهنده ارتباط با اعضای خانواده با استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی است. نتایج توصیف این متغیر نشان می‌دهد، میزان شبکه‌ای شدن کمتر از متوسط است و میانگین شبکه‌ای شدن خانواده ۲/۴۸ از سه می‌باشد. در واقع همان‌طور که در بخش نوع استفاده گفته شد دانش آموزان بیشتر استفاده غیرتعاملی از رسانه‌های

ارتباطی نوین دارند (شاید به دلیل نظارت‌های والدین و یا محدودیت دسترسی به تکنولوژی‌های دیجیتال)، اما لزوماً ارتباط زیادی با اعضای خانواده ندارند. اما مهم‌ترین بخش این مطالعه به بحث تحلیل‌های استنباطی و آزمون مدل برآمده از چارچوب تحقیق اختصاص دارد، که نتایج در این زمینه نشان داد، هیچ ارتباط مستقیمی بین متغیرهای مربوط به استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی و روابط خانوادگی وجود ندارد، بلکه چیزی که این ارتباط را به صورت غیرمستقیم برقرار می‌کند، وجود دو متغیر میانجی به نام‌های زمان خانوادگی و خانواده شبکه‌ای است که تکنولوژی‌های نوین ارتباطی به صورت مستقیم بر این دو متغیر تأثیر دارند و این دو متغیر به نوبه خود بر روابط خانوادگی تأثیر می‌گذارند. همان‌طور که در رویکرد مرزهای خانواده در مطالعات مش (۲۰۰۳، ۲۰۰۶) نشان داده شده بود میزان استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی بر زمانی که افراد با اعضای خانواده‌شان می‌گذارند تأثیرگذار است و این تأثیر به شکل منفی است بنابراین نتایج این تحقیق هم با نظریه مرزهای خانواده و هم با نتایج این دو تحقیق همسو می‌باشد. متغیر دیگری که انتظار می‌رفت استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی بر آن تأثیر داشته باشد خانواده شبکه‌ای بود که در این زمینه نیز استفاده تعاملی از اینترنت اثر مثبت خود را بر خانواده شبکه‌ای نشان داد و از سوی دیگر متغیر خانواده شبکه‌ای، افزایش روابط خانوادگی دانش آموزان را نشان می‌دهد. این نتیجه همسو با نتایج تحقیق کندی و همکاران (۲۰۰۸) می‌باشد که دریافته بودند کسانی که اکثراً با تکنولوژی سروکار دارند به احتمال بیشتری، لحظات‌شان را با اعضای خانواده به اشتراک می‌گذارند و در واقع آن‌هایی که آنلاین هستند به تبادلی برخی از انواع ارتباطات خانوادگی مانند چک کردن اعضای خانواده و هماهنگی فعالیت‌ها می‌پردازند.

بنابراین اگر بار دیگر رجوعی به نظریات استفاده شده در این تحقیق و تطبیق آن‌ها با یافته‌های این مطالعه داشته باشیم، باید متذکر شویم که استفاده از تکنولوژی‌های نوین

ارتباطی را نمی‌توان ذاتاً بد یا خوب تفسیر کرد، بلکه تأثیر آن بر زندگی اجتماعی افراد بستگی به نوع و میزان استفاده از آن دارد، در واقع اگر بستری فراهم شود که اعضای خانواده بتوانند نحوه استفاده از این ابزارها را برای تقویت پیوندهای خانوادگی خود دریابند، این ابزارها می‌تواند، موجب افزایش ارتباط حضوری و غیرحضوری افراد خانواده با یکدیگر باشند، اما استفاده‌های غیرتعاملی از این وسایل بستر انزوای اجتماعی افراد را فراهم می‌آورد، ولمن در جای‌جای نظریه خود در باب خانواده شبکه‌ای این نکته را بیان می‌کند که خانواده‌هایی که از این ابزارها برای ارتباط با یکدیگر استفاده می‌کنند، زمان بیشتری را در کنار یکدیگر می‌گذرانند و انسجام خانوادگی خود را تقویت می‌کنند، بنابراین اگرچه در عصر حاضر به‌واسطه این که افراد مدت طولانی را بیرون از خانه مشغول به کار و فعالیت‌های اجتماعی هستند، اما تکنولوژی‌های نوین این امکان را فراهم آورده‌اند تا در عین جدایی مکانی، با یکدیگر در ارتباط باشند و پیوندهای خود را استحکام ببخشند.

با توجه به نتایج این تحقیق پیشنهاد می‌شود، مسئولان به تولید نرم‌افزارهای ارتباطی مختص به ارتباط اعضای خانواده پردازند که امکانات مختلفی را برای اعضای خانواده برای ارتباط با یکدیگر فراهم می‌کند، هرچند نرم‌افزارهای فعلی نیز این قابلیت را دارند، اما امکانات گسترده دیگری که در آن‌ها وجود دارد باعث می‌شود کمتر به تشکیل گروه‌های خانوادگی پردازند و به ارتباط با اعضای خانواده در آن پردازند.

نکته دیگر این که به‌جای فیلتر یا اختلال در شبکه‌های اجتماعی باید نحوه استفاده صحیح از آن‌ها را به افراد آموزش داد چرا که استفاده صحیح از این وسایل نه تنها آسیبی برای افراد ندارد بلکه موجب آثار مثبتی بر جامعه به‌طورکلی و نهاد خانواده به‌صورت خاص می‌باشد. باید به خانواده‌ها آموزش داد تا استفاده‌های عمومی بیش‌ازحد از این تکنولوژی‌ها را به نحوی مدیریت کنند تا موجب افزایش تعاملات و صمیمت خانوادگی شود.

برای پژوهش‌های آتی نیز پیشنهاد می‌شود، مدل این تحقیق را بسط داده و تضاد خانوادگی را نیز به آن اضافه کنند تا نشان داده شود که آیا با افزایش یا کاهش زمان خانوادگی که تحت تأثیر متغیرهای مربوط به استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی است، تضادها در خانواده به چه میزان افزایش یا کاهش می‌یابد؟ علاوه بر این که پیشنهاد می‌شود مقیاس خانواده شبکه‌ای استفاده شده در این تحقیق را در سایر تحقیقات مورد بررسی قرار دهند تا تأثیرات آن در زمینه‌های دیگر آشکار شود.

منابع

- ابوالقاسمی، محمود؛ نوروزی، عباس علی، طالب‌زاده نوبریان، محسن (۱۳۹۲). «تأثیر اینترنت بر ارزش‌های خانواده: از منظر هویت دینی و ملی»، *مجله مطالعات ملی*، شماره ۵۵.
- احمدزاده کرمانی، روح‌الله؛ قاسمی، طیبه. (۱۳۹۲). «بررسی نقش اینترنت بر ارزش‌های خانواده (مورد مطالعه: جوانان منطقه ۱۵ تهران)»، *مجله مطالعات رسانه‌ای*، سال هشتم، شماره ۲۳.
- اصغرپور ماسوله، احمدرضا؛ محمدی کلاته میراسماعیل، نرجس (۱۳۹۳). «مصرف رسانه و تأثیر آن بر روابط با اعضای خانواده در میان دانشجویان». *کنفرانس جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی*، سال سوم، شماره اول.
- آزاد ارمکی، تقی؛ شریفی ساعی، محمدحسین؛ ایثاری، مریم؛ طالبی، سحر. (۱۳۹۱). «هم‌خانگی پیدایش شکل‌های جدید خانواده در تهران»، *دو فصلنامه جامعه پژوهی فرهنگی*، شماره ۱.
- آزاد ارمکی، تقی (۱۳۹۳). *جامعه‌شناسی خانواده ایرانی*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

- آقا بابایی، عزیزالله؛ باقری، سهیلا؛ باقری، محبوبه. (۱۳۹۱). اینترنت و روابط خانوادگی، نخستین کنگره ملی فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی نوپدید، تهران: وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی.
- باستانی، سوسن؛ صالحی هیکویی، مریم. (۱۳۸۶). «سرمایه اجتماعی شبکه و جنسیت: بررسی ویژگی‌های ساختی، تعاملی و کارکردی شبکه اجتماعی زنان و مردان در تهران». *نامه علوم اجتماعی*، شماره ۳۰.
- ثنایی، باقر. (۱۳۷۹). «آسیب‌شناسی خانواده». *نشریه پژوهشی تربیتی*، سال اول، شماره ۳.
- جوادی، علی محمد؛ زنجانی‌زاده اعزازی، هما. (۱۳۸۴). «بررسی تأثیر اینترنت بر ارزش‌های خانواده در بین دانش‌آموزان دبیرستانی ناحیه ۳ مشهد (در سال ۸۲-۸۳)»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، شماره ۲۲.
- چلیبی، مسعود. (۱۳۹۰). *تحلیل اجتماعی در فضای کنش*. چاپ دوم، تهران: نشر نی.
- حسین ثابت، فریده؛ جهانگرد، زهرا؛ معتمدی، عبدالله. (۱۳۹۵). «رابطه بین هوش هیجانی، سبک‌های دلبستگی و همبستگی خانوادگی با استفاده از فیس‌بوک در کاربران»، *فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین*، سال دوم، شماره ۶.
- خسروی، زهره؛ علیزاده صحرائی، ام‌هانی. (۱۳۹۰). «رابطه اعتیاد به اینترنت با عملکرد خانواده و سلامت روان در دانش‌آموزان»، *مجله مطالعات روانشناسی تربیتی*، شماره ۱۴.
- رضایی، مریم. (۱۳۹۱). «نقش رسانه در تغییرات فرهنگی خانوارها»، *مجله فرهنگ مردم ایران*، شماره ۳۱.
- ساروخانی، باقر؛ صداقتی فرد، مجتبی. (۱۳۸۸). «شکاف نسلی در خانواده ایرانی؛ دیدگاه‌ها و بینش‌ها»، *پژوهشنامه علوم اجتماعی*، سال سوم، شماره چهارم.

اینترنت، خانواده شبکه‌ای و زمان خانواده ... ۶۱

- ساروخانی، باقر. (۱۳۸۹). *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده*، تهران: انتشارات سروش، چاپ دوازدهم.
- سازمان ثبت‌احوال کشور، میزان طلاق در ایران، <https://www.sabteahval.ir/Default.aspx?tabid=4773>، تاریخ بازدید ۱۳۸۵/۱۱/۰۹.
- سعدی پور، اسماعیل. (۱۳۹۲). بررسی اثرات اینترنت بر خانواده‌های دارای فرزند نوجوان، *فصلنامه پژوهش‌های اجتماعی*، سال بیستم، شماره ۴.
- صبوری خسروشاهی، حبیب. (۱۳۸۶). *بررسی آسیب‌های اجتماعی اینترنت*، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- ضیایی پرور، حمید؛ عقیلی، سید وحید. (۱۳۸۸). «بررسی نفوذ شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان کاربران ایرانی»، *مجله رسانه*، شماره ۸۰.
- عباسی شوازی، محمدتقی؛ همایون، پوریا. (۱۳۹۵). «اینترنت، جوانان و پیوندهای اجتماعی: مطالعه رابطه اینترنت، شبکه گفتگوی مرکزی و پیوندهای اجتماعی جوانان دانشجو». *مجله جهانی رسانه*، شماره ۲۱.
- عدلی پور، صمد؛ سپهری، آسیه؛ علی زاده، محمدحسین. (۱۳۹۲). «شبکه اجتماعی فیس‌بوک و روابط خانوادگی کاربران جوان ایرانی»، *مجله رسانه و خانواده*، سال دوم و سوم، شماره ۸ و ۹.
- فاضلی، نعمت‌الله. (۱۳۸۵). «دیجیتالی شدن به سبک ایرانی و ایرانی شدن به سبک دیجیتال»، *مجله رسانه*، سال هفدهم، شماره سوم.
- فروتن، یعقوب. (۱۳۹۲). «چالش‌های خانواده معاصر و نوگرایی با تأکید بر طلاق در فرایند گذار جمعیتی»، *فصلنامه مسائل اجتماعی ایران*، سال چهارم، شماره ۲.
- فلاحی، علی؛ خلج، نسیم. (۱۳۹۳). «بررسی ابعاد مختلف استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در نهاد خانواده»، *دومین کنفرانس ملی جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی*، تهران، موسسه اطلاع‌رسانی نارکیش.

- کفاشی، مجید. (۱۳۸۸) «تأثیر اینترنت بر ارزش‌های خانواده»، *فصلنامه پژوهش اجتماعی*، سال دوم، شماره سوم.
- گروسی، سعیده؛ آدینه زاد، راحله. (۱۳۸۹). «بررسی رابطه عوامل اجتماعی با تعارض نقش‌های شغلی و خانوادگی در بین زنان شاغل شهر کرمان»، *مجله علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد*، شماره ۱۵.
- محمد پور، سارا؛ آزادی نژاد، محمدرضا. (۱۳۹۲). «بررسی تأثیر رسانه‌های الکترونیکی (اینترنت) در ایجاد شکاف بین فرزندان و والدین تهرانی»، *مجله مطالعات رسانه‌ای*، سال هشتم، شماره بیست و دوم.
- محمدی سیف، معصومه. (۱۳۹۲) «شبکه‌های ماهواره‌ای و تغییر در کارکردهای خانواده»، *مجله رسانه و خانواده*، سال دوم، شماره ۷.
- ملکیان، نازنین؛ میرزاخانیان، آنی؛ هاشمی‌زاده، سیدرضا. (۱۳۹۲). «بررسی رابطه استفاده از پیام کوتاه با ارتباطات میان فردی جوانان (مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه آزاد بندرعباس)»، *مجله مطالعات رسانه‌ای*، دوره ۸، ۲.
- مهدی‌زاده، سید محمد؛ ابراهیمی، سعید. (۱۳۹۳). «نقش رسانه‌های جدید در روابط اجتماعی دانشجویان با تأکید بر اینترنت (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه علامه طباطبائی و دانشگاه تهران)»، *فصلنامه مطالعات رسانه‌ای*، دوره ۹، شماره ۱.
- نوری قمشه، فرزانه. (۱۳۹۳). «بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر روابط خانوادگی دانشجویان مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه‌های پیام نور استان کرمانشاه»، *کنفرانس بین‌المللی اقتصاد، حسابداری، مدیریت و علوم اجتماعی*، کشور لهستان.

- Bellou, A. (2013). "The impact of Internet diffusion on marriage rates: evidence from the broadband market". *Journal of Population Economics*, 28(2), 265-297.

- Clayton, R. B., Nagurney, A., & Smith, J. R. (2013). "Cheating, breakup, and divorce: is Facebook use to blame? *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16(10),717-720.
- Coyne, S. M., Padilla-Walker, L. M., Fraser, A. M., Fellows, K., & Day, R. D. (2014). "Media Time= Family Time Positive Media Use in Families with Adolescents". *Journal of Adolescent Research*, 29(5), 663-688.
- Devitt, K., & Roker, D. (2009). "The role of mobile phones in family communication". *Children & Society*, 23(3), 189-202.
- Gunuc, S., & Dogan, A. (2013). "The relationships between Turkish adolescents' Internet addiction, their perceived social support and family activities". *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2197-2207.
- Hertlein, K. M. (2012). "Digital dwelling: Technology in couple and family relationships". *Family Relations*, 61(3), 374-387.
- Howard, P. E., Rainie, L., & Jones, S. T. E. V. E. (2001). "Days and nights on the Internet". *American Behavioral Scientist*, 45(3), 383-404.
- Jackson, L. A., Von Eye, A., Barbatsis, G., Biocca, F., Zhao, Y., & Fitzgerald, H. E. (2003). "Internet attitudes and Internet use: Some surprising findings from the HomeNetToo project". *International Journal of Human-Computer Studies*, 59(3), 355-382.
- Kendall, T. D. (2011). "The relationship between Internet access and divorce rate". *Journal of family and economic issues*, 32(3), 449-460.
- Kennedy, T. L., Smith, A., Wells, A. T., & Wellman, B. (2008). Networked families. *Pew Internet & American Life Project*, 1-44.
- Lanigan, J. D., Bold, M., & Chenoweth, L. (2009). "Computers in the family context: Perceived impact on family time and relationships". *Family Science Review*, 14(1), 16-32.

- Lee, S. J., & Chae, Y. G. (2007). "Children's Internet use in a family context: Influence on family relationships and parental mediation". *CyberPsychology & Behavior*, 10(5), pp: 640-644
- Lewis, A. J., Knight, T., Germanov, G., Benstead, M. L., Joseph, C. I., & Poole, L. (2015). "The impact on family functioning of social media use by depressed adolescents: a qualitative analysis of the family options study". *Frontiers in psychiatry*, 6. 131
- Ling-yan, L., Deng-HUA, & Ran, T. (2007). "Family function of adolescents with excessive internet usage". *chinese mental health journal*, 21(12), 837-840.
- Livingstone, S., Mascheroni, G. & Staksrud, E. (2018) "European Research on Children's Internet Use: Assessing the Past and Anticipating the Future". *New Media & Society*, 20(3), 1103-1122.
- Marsh, J., Hannon, P., Lewis, M. & Ritchie, L. (2017) "Young children's initiation into family literacy practices in the digital age". *Journal of Early Childhood Research*, 15(1) 47-60.
- Mesch, G. S. (2003). "The family and the Internet: The Israeli case". *Social Science Quarterly*, 84(4), 1038-1050.
- Mesch, G. S. (2006). "Family characteristics and intergenerational conflicts over the Internet". *Information, Communication & Society*, 9(4), 473-495
- Mesch, G. S. (2006). "Family relations and the Internet: Exploring a family boundaries approach". *The Journal of Family Communication*, 6(2), pp: 119-138.
- Rainie, L., & Wellman, B. (2012). *Networked: The new social operating system*. Mit Press

- Roberts, J. A., & David, M. E. (2016). "My life has become a major distraction from my cell phone: Partner phubbing and relationship satisfaction among romantic partners". *Computers in Human Behavior*, 54, 134-141.
- Sohrabi-Haghighat, M. H. (2011). New media and social-political change in Iran. *Online Journal of the Virtual Middle East*, 5.
- Turow, J., & Nir, L. (2003). "The Internet and Family: The Views of Parents and Youngsters". *The Wired Homestead: An MIT Press Sourcebook on the Internet and the Family*, 161-206.
- Williams, A. L., & Merten, M. J. (2011). "IFamily: Internet and social media technology in the family context". *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 40(2), 150-170.
- Yardi, S., & Bruckman, A. (2011). "Social and technical challenges in parenting teens' social media use". *In Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. 3237-3246.

Archive SID